

TANULMÁNYOK

ZACHAR JÓZSEF

AZ OSZTRÁK—MAGYAR MONARCHIA 1868-AS VÉDERŐTÖRVÉNYÉNEK NÉHÁNY OSZTRÁK VONATKOZÁSA

A Habsburg-birodalomra az 1850-es években a kapitalista fejlődés kibontakozása és a konzervatív politikai rendszer uralma között fennálló alapvető ellentmondás a jellemző. Az abszolutista centralizáció válságát egyre súlyosabbá teszi a sikertelen 1859-es olasz hadjárat, az ezt követő államcsőd-helyzet, az olasz egységmozgalom új hulláma, a fellendülő magyar nemzeti mozgalom és a magas köröket kompromittáló hadiszállítási botrány. A politikai hatalom megszerzésének forradalmi útjáról lemondott liberális osztrák-német polgárság ugyanakkor, célja elérése érdekében, szövetségre lép az állami bürokrácia és a földbirtokos nemesség szabadelvű rétegeivel, valamint az értelmiséggel.

Rövid konzervatív-föderalista közjáték után a régi módon uralkodni képtelen Ferenc Józsefet a birodalom súlyos helyzete 1861-ben az osztrák-német liberális erőkhöz fordulásra, az alkotmányos birodalmi centralizáció politikájára kényszeríti. Az együttműködésre — társadalmi-politikai uralmuk biztosítása céljából — e körök hajlandóak is. Ez a politikai kompromisszum azonban az alkotmányos fejlődéssel kapcsolatban vallott homlokegyenest ellentétes nézetek miatt nem lehet tartós. Az udvar és a liberális Alkotmánypárt együttműködésének kudarca, a konzervatív erők fellépése és a magyar álláspontban bekövetkezett változás az udvar részéről 1865-ben, konzervatív irányba fordulásként, a felfüggesztés abszolutista politikáját, az alkotmányossággal való szakítást eredményezi.

Ez a sikertelen politikai fordulat, valamint az 1866-os porosz—osztrák háborúban elszenvedett vereség végül, 1867-ben, az udvart is, az osztrák-német liberális mozgalmat is a kiegyezéshez, a Habsburg-birodalom dualista átalakításának programjához, az alkotmányos, kétközpontú birodalmi centralizmus politikájának elfogadásához vezeti.

A Habsburg-birodalomnak Osztrák—Magyar Monarchiává történő átalakulása a nem a Magyar Királysághoz tartozó területeken alkotmánymódosítással párosul. Ez a polgári szabadságjogok biztosítását, a miniszteri felelősség bevezetését, a rendeleti kormányzás korlátozását, a Birodalmi Tanács — a központi osztrák parlament — újoncmegajánlási, adómegszavazási, költségvetést és kereskedelmi szerződéseket jóváhagyó, továbbá interpellációs jogát, a bírói és a végrehajtói hatalom szétválasztását, az alkotmányosság fölött őrökdő Bi-

rodalmi Törvényeszk felállítását tartalmazza —, hogy csak a legfontosabbakat emeljük ki.¹

A polgári-alkotmányos berendezkedés mellett számos abszolútisztikus vonás tovább él. Az uralkodó fenntartott joga a hadügy irányítása. A külpolitikai lépéseknél csupán a közös külügyminiszter ellenjegyzésére van szükség. Nem tesz ugyanakkor esküt az alkotmányra, és szuverén joga a miniszterek kinevezése. Így teljesen ellenőrzése alatt van a belpolitika is. Ezt segíti elő az is, hogy a kétkamarás Birodalmi Tanács „urak házának” nevezett felsőháza a nagybirtokok fejeiből, az egyházi méltóságokból és az uralkodó által kinevezett személyekből áll. Mindez jól jellemzi a kapitalizmus útján járó, ám súlyos feudális maradványokkal terhes birodalom központi hatalmi szervét jelentő udvar és a politikai hatalomból részesedő, a nyugat-európainál gyengébb, a korona birodalmat összefogó erejére szoruló osztrák-német nagypolgárság reális kompromisszumát.

Az egyszerűség kedvéért „osztrák”-nak nevezett területek a kiegyezés során nem nyernek nevet. A kortársi szóhasználat ezeket összefoglalóan a „Birodalmi Tanácsban képviselt országoknak és tartományoknak (királyságoknak és országoknak)”, vagy röviden Ciszlajtániának — Bécsből nézve Lajtán inneni területeknek — nevezi.

Velence 1866-os elvesztése után az Ausztria császára címet viselő uralkodó fennhatósága alatt 17 koronartomány marad, amelyek azonban továbbra is jelentős, nem osztrák-németek lakta területeket is magukban foglalnak. Ugyanakkor az egyes országok és tartományok különböző időben, különböző módon kerültek közös uralkodó fennhatósága alá, és nemcsak különböző etnikumúak, hanem eltérő gazdasági-társadalmi fejlettségi szinten állnak. A területi-történelmi sajátosságok tovább élnek, ennek kifejezője egyebek mellett a 17 tartománygyűlés helyi parlamentként való fennmaradása. Ez a tény ugyanakkor segíti a továbbra is meglevő decentralizációs erők hatását.

A dualista állam megteremtésével egyidőben, az udvarral kötött kompromisszumnak megfelelően, a csupán relatív többséggel rendelkező osztrák-németek biztosítani tudják gazdasági súlyuk mellett politikai vezető szerepüket is. A Birodalmi Tanácsban abszolút többséggel rendelkezik a liberális nagypolgári, értelmiségi, bürokrata és arisztokrata-nemesi csoportosulásokat magában foglaló osztrák-német Alkotmánypárt. Ez a párt alkotja az 1868. január 1-én hivatalba lépő, Karl Auersperg² vezette osztrák kormány többségét. Az udvarral kötött kompromisszum jeleként azonban helyet foglal a kabinetben két, a dualizmus politikáját elfogadó aulikus arisztokrata is. Magát az Alkotmánypártot egy arisztokrata, két bürokrata és négy polgári származású miniszter képviseli, így túlzásnak tartjuk a kortársi „polgárkormány” elnevezést. A liberális színezetű kormány mindenesetre a birodalom osztrák felére korlátozott alkotmányos centralizmus elvét képviseli anélkül, hogy kormányprogram megfogalmazására sor kerülne.³

Az udvar és az osztrák-német liberális mozgalom kompromisszuma to-

1 Reichsgesetzblatt, 1867. Nr. 126—147. Közli: *Bernatzik*, Edmund: Die österreichischen Verfassungsgesetze mit Erläuterungen. 2. bőv. kiad. Wien, 1911.

2 Auersperg, Karl, herceg (1814—1890), csehországi nagybirtokos, ismert szabadelvű politikus, az urak háza tagja és alkotmánypárti frakció vezetője. 1867-ben, majd 1871—1879-ben; az urak háza elnöke, 1868. január 1-től szeptember 25-ig; osztrák miniszterelnök.

3 Ministerratsprotokolle. Abschrift der Tagesordnungen. Archiv des Ministerpräsidiums, Verwaltungsbüro, Wien. (A továbbiakban — Ministerratsprotokolle.) 1. ülés, 1868. január 1. Stenographische Protokolle der Sitzungen des Hauses der Abgeordneten des Reichsrates, Session IV. (A továbbiakban — Sten. Prot. AH.) 2002. o. Stenographische Protokolle der Sitzungen des Herrenhauses des Reichsrates, Session IV. (A továbbiakban — Sten. Prot. HH.) 478. o.

vábbi ellentéteket is rejt. A dinasztia és köre, különösen a polgári származású miniszterekre tekintettel, kezdettől fogva bizalmatlanul figyeli az új kormány tevékenységét.⁴ Ez a bizalmatlanság az eddig még meg nem oldott egyik alapvető liberális követelés, az állam és az egyház szétválasztása irányában tett újabb alkotmánypárti lépések hatására még fokozódik, és összeütközéshez vezet.⁵ A törvényhozás és az udvar eltérő nézetei láttán azonban nem csak kompromisszum jön létre a kormányon belül e kérdésben, hanem az előbbi két politikai tényező közötti közvetítés is párosul. Ez a polgári szükségházasság, az állami iskolafelügyelet és a szabad felekezeti választás törvényét eredményezi.⁶

Az uralkodónak a körülmények hatására rákényszerített alkotmánypárti többségű kormánnyal szemben érzett ellenszenvé fokozódik a delegációk — a Birodalmi Tanács és a magyar országgyűlés két-két házából a közös ügyek tárgyalására választott állandó testületek — 1868. január 19—március 24. közötti első ülészaka hatására. Az Alkotmánypárt itt ugyanis — a liberális alapelveknek megfelelően, s az udvar törekvéseivel éles ellentétben — a magasnak tartott hadügyi költségvetésben való törlések érdekében lép fel.⁷

Ilyen előzmények után robban ki a véderő-törvénytervezettel kapcsolatban az újabb, a korábbiaknál lényegesen súlyosabb osztrák kormányzati válság.

*

Az osztrák hadügyre az 1850-es, 1860-as években ugyanaz a határozatlanság a jellemző, mint a külpolitikai vonalvezetésre. Ez tükröződik abban a sok félmegoldásban, amellyel az udvar azt igyekszik elérni, hogy a hadsereg megfeleljen a kor követelményeinek.

A legfelsőbb szintű irányítást 1849-ben a hadseregreformmal kettéválasztják: az újonnan szervezett hadsereg-főparancsnokság illetékes a hadművelleti és a felső szintű személyi ügyekben, míg a hadügyminisztérium hatáskörében csupán az ellátás és a katonai közigazgatás marad. Az 1853-as újabb reform a hadügyminisztériumot két ügyosztályként beolvasztja a hadsereg-főparancsnokságba. Végül az 1861-es reformmal a hadsereg-főparancsnokságot hadügyminisztériummá szervezik át.

A csapatok vonatkozásában mindez úgy tükröződik, hogy 1849-ben a békeszervezés 14 seregtestből álló 4 hadsereggel számol, ehhez jönnek a határvidék hadosztálykötelékei. Ezzel egyidőben az egyes katonai főparancsnokságok hatásköre a katonai közigazgatásra korlátozódik. 1853-ban ezeket az időközben területi katonai parancsnokságokra változtatott szerveket beolvasztják az ott állomásozó hadsereg- vagy seregtest-parancsnokságokba. 1857-ben új belső szervezetet vezetnek be. 1859-ben a négy hadseregtörzset egyre csökkentik, a fennálló 15 seregtesttörzsből 7-et hagynak meg, és megszüntetik a hadosztály-

⁴ Ignaz von Plener an seinen Sohn, 1868, január 15. Nachlaß, Plener, Karton 6, folio 7, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Wien. (A továbbiakban — HHStA.) Közli: *Fellner, Fritz*: Kaiser Franz Joseph und das Parlament. Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs. (A továbbiakban — MÖSTA.) 1956. IX. k.; *Beust, Friedrich Ferdinand*: Aus drei Viertel-Jahrhunderten, Stuttgart, 1887. 2 k. I. k., 162. o.

⁵ Ignaz von Plener an seinen Sohn, 1868. február 22. Nachlaß, Plener, Karton 6, folio 21, HHStA. Közli: *Fellner, Fritz*: MÖSTA, IX. k. 1956.; *Sandler, Samuel*: Das Bürgerministerium 1868—1870. Philosophische Dissertation, Universität Wien, 1930. 38. és köv. o.

⁶ Sten. Prot. HH. 523. és köv. o. Sten. Prot. AH. 2509. és köv. o.; *Neue Freie Presse* (A továbbiakban — NFP.), 1868. február 14.; *Abendblatt* (A továbbiakban — A.), március 19.; *Morgenblatt* (A továbbiakban — M.), március 26.; A, március 27.; M, március 30.; A, március 31.; A, május 22.; A, május 26. M.

⁷ Stenographische Sitzungsprotokolle der Delegationen des Reichsrates, Session I. 74. és köv. o.

szervezést is. Ugyanakkor megerősítik a dandárokat és a felsőbb törzs nélküli maradottakat az ismételten felállított 9 illetékes területi katonai parancsnokság alárendeltségébe helyezik.

A hadkötelezettségről az 1853-as rendelet intézkedik. Bár a korábnál szélesebb rétegekre terjed ki, és ezzel lényegesen megnő a békelétszám, még mindig nem minősíthető általánosnak a hadkötelezettség. Magasabb iskolai végzettség, bizonyos foglalkozási körök eleve felmentést biztosítanak. Lehetőség van továbbá a megváltásra vagy a helyettesállításra. A rendelet 8 év sorszolgálatot és 2 év tartalékoszolgálatot ír elő és évente mintegy 85 000 újonc sorozásával számol. A birodalom pénzügyi nehézségei következtében azonban a sorszolgálat rövidebb időre terjed ki. Így 1866-ban például mintegy 400 000 gyalogos, 29 000 lovas, 24 000 tüzér, 10 000 utász és műszaki katona szolgál az osztrák hadseregben.

A fegyverzet nagyrészen elavult, még mindig elöltöltős puska van rendszeresítve. A modernizálás csak a tüzérségi vontatóeszközökre és a műszaki, elsősorban az átkelő eszközökre terjed ki. A harcászati alapelvek nem ismerik fel a tűzcsapás jelentőségét, még mindig a védekezésből indított rohamot részesítik előnyben.

A korábbi katonai kudarcok után a Habsburg-birodalomnak a nyugat-európai országokhoz képest — a modernizálási kísérletek ellenére is — lényegében elmaradott hadseregszervezési, hadkiegészítési rendszerét, felszereltségét és a katonai elméletét a maga valóságában az 1866-os porosz—osztrák háború tárja fel.⁸ Az e háborúban elszenvedett vereség mutatja meg teljes mélységében, hogy a kor követelményeinek megfelelően felmentés, helyettesítés és megváltás nélküli általános hadkötelezettséget kell bevezetni, növelni kell a hadsereg létszámát, korszerűsíteni kell a hadkiegészítési és hadseregszervezési rendszert, a fegyverzetet, továbbá a harcászati elveket és a kiképzést.

A helyzet súlyosságát felismerik a vezető katonai körök is. A vesztes háború utáni első lépések azonban ismét kapkodásról tanúskodnak. 1866. október elsejével újra felállítják a hadsereg-főparancsnokságot, amely a közös hadügyminisztérium 1867. december 24-i hivatalba lépéséig áll fenn. A dandárokat 3 új seregtesttörzs felállításával 10 seregtestbe szervezik, de a hadsereg összlétszáma nem változik. Néhány hét múlva, újabb fordulattal, megszüntetik a seregtest-parancsnokságokat és ezek helyett 27 hadosztályparancsnokságot szerveznek; a hadsereg létszáma ismételten változatlan marad. Továbbra is meghagyják a 9 területi katonai parancsnokságot a katonai közigazgatás szerveként. Sietve új szabályzatokat vezetnek be, és modern hátultöltős puskákat rendszeresítenek.⁹

Halaszthatatlan azonban a hadsereg létszámának növelése, az általános hadkötelezettség elvének érvényesítése. Ezeknek a gondolatoknak ad nyíltan kifejezést John¹⁰ megbízott hadügyminiszter az uralkodóhoz intézett, a hadsereg megerősítését azonnali szükségszerűségnek minősítő 1866. december 26-i felterjesztésében.¹¹ A felterjesztéshez csatolt véderő-rendelettervezetet,

8 *Friedjung*, Heinrich: *Harc a német hegemoniáért 1859—1866*. 3 k. MTA kiadása, Budapest, 1902. II. k. 9. és köv. o.; *Mollinary*, Anton: *46 Jahre im österreichisch—ungarischen Heere 1833—1879*. 2 k. Zürich 1905. Institut Orell Füssli. I. k. 183. és köv. o.; 250. és köv. o.; II. k. 60. és köv. o.; 79. és köv. o.

9 *Mollinary*, Anton: i. m. II. k. 122. és köv. o.

10 John, Franz, báró (1815—1876), hivatásos katona, 1861: vezérőrnagy, 1866: altábornagy, 1873: tábornagy, 1866—1869 és 1874—1876: vezérkari főnök, 1866—1867: megbízott hadügyminiszter, 1867. december 24.—1868. január 18.: közös hadügyminiszter.

11 *Wiener Zeitung*, 1866. december 31.

amely igyekszik megfelelni a korszerű elveknek, 1866. december 28-án írja alá Ferenc József, és az így, oktrojált törvényként, életbe lép.¹²

A kiegyezés megvalósításán fáradozó magyar politikai vezetők — mindenekelőtt Deák és Andrássy — élesen tiltakoznak az oktrojálás ténye ellen. Ezt a bonyolult belpolitikai helyzetre való hivatkozással hárítja el az uralkodó.¹³ A további kiegyezési tárgyalások során mindenesetre, a magyarországi elégedetlenséget kihasználva, a magyar liberális politikusok az 1848 előtti törvények szellemében állnak ki a magyar honvédelmi minisztérium újra megszerzése, a magyar országgyűlés újoncmegajánlási jogának visszaállítása és a magyar hadsereg újra felállítása mellett. Elismerik ugyanakkor, hogy a magyar hadsereg a Monarchia egységes hadseregének alkotórésze, és uralkodói jog az egységes vezérlés, vezénylés és belső szervezet. Mindez egy új véderőtörvény kidolgozásának a kérdését veti fel. Bár ezekkel a magyar követelésekkel szembe fordulnak a felső katonai körök — mindenekelőtt John megbízott hadügyminiszter —, a magyar álláspont diadalmaskodik. A magyar kormány kinevezésekor Andrássy miniszterelnök kapja a honvédelmi miniszteri tárcát is, és a magyar országgyűlésnek az 1867-es újoncozási tervet még a fennálló véderőtörvénynek megfelelően terjesztik be. Ezt siet meg szavazni a magyar országgyűlés.¹⁴

Miközben Magyarország aktivizálódik az 1861 óta fennálló 48-as honvédegyetek és a hangulatot az önálló, magyar vezényelt hadsereg felállítása irányában befolyásolják,¹⁵ az udvar az osztrák-német liberálisok követelésére betérjeszteti a Birodalmi Tanácsban az oktrojált véderőtörvényt alkotmányos-parlamentális tárgyalásokra.¹⁶ Ugyanakkor tovább folytatja az uralkodó a tárgyalásokat a magyar kormánykörökkel. Ennek eredményeképpen 1867. november 10-én újabb megállapodás születik, az uralkodó ismét engedelmnyre kényszerül. Visszavonja az 1866. december 28-i oktrojált véderőtörvényt. Az új véderőtörvény kidolgozásának idejére a korábbi, részben elavult intézkedések lépnek életbe.¹⁷

Az udvari körökben kezdettől ellenszenvvel viseltetnek Magyarország legcsekélyebb hadügyi önrendelkezésével szemben is, ebben az időben pedig még a korábbiakhoz képest is fokozódik az ellenállás az önálló magyar hadsereg gondolatával szemben, holott ennek a gondolatnak egyre élesebben adnak hangot a vezető magyar politikusok.¹⁸ Az udvari körök nevében Beck¹⁹ ezredes 1867. november 27-én emlékiratban megfogalmazott tervvel fordul az uralkodóhoz a hadsereg kettéosztásának gondolata ellen, az egységes hadsereg fenntartása érdekében. Érvei közül figyelmet érdemel, hogy például a magyar követelés teljesítése azonnal az egyes ciszlajtán tartományok hasonló követelését vetné fel, Magyarországon pedig a nemzetiségek tiltakozását eredményezné. Ezt a feliratot az uralkodó átadja Andrássy magyar miniszterelnöknek és honvédelmi miniszternek, aki ellentervében, a magyar követeléseket mérsékelve, legalább a közös hadsereghez kapcsolódó magyar honvéd-

12 *Wiener Zeitung*, 1866. december 31.

13 *Wertheimer Ede*: Gróf Andrássy Gyula élete és kora. 3 k. MTA kiadása, Budapest, 1910—1913. I. k. 311. és köv. o.

14 *Wertheimer Ede*: i. m. I. k. 331. és köv. o.

15 *Wertheimer Ede*: i. m. I. k. 297. és köv. o. NFP, 1867. március 5.; A, március 9. M.

16 *Sten. Prot. AH.* 9. ülés, 1867. június 17.

17 *Wertheimer Ede*: i. m. I. k. 406. o.

18 Lásd: Albrecht főherceg névtelenül megjelentetett röpirata: *Wie soll Österreichs Heer organisiert sein?* Wien, 1868.

19 Beck, Friedrich, gróf (1830—1920), 1846-tól hivatásos katona, 1862-től a főhadsegédi hivatalban szolgált. 1867-től az uralkodó katonai kabinetirodájának a vezetője, I. Ferenc József vezető katonai tanácsadója. Később tábornagy, 1876—1881: vezérkari főnök.

hadsereget követel második vonalnak.²⁰ Az uralkodó elutasítására ezután tárgyalások kezdődnek Beck és Andrassy között, s ezekbe bevonják Taaffe²¹ ciszlajtán miniszterelnök-helyettest és honvédelmi minisztert, az uralkodó osztrák kormánybeli bizalmasát is. A tárgyalásokon Beck elfogadja Andrassy javaslatát a honvédhadsereg szervezésére, de felveti a paritás elve alapján az ennek megfelelő osztrák Landwehr megszervezését.²²

Ennek következtében lemond a nézeteihez ragaszkodó és így az udvarral is szembekerülő John közös hadügyminiszter. Ő egyébként az egységes hadsereg mellett a belső védelem megszervezésére tartományonkénti második vonalat indítványozott már 1866 őszén, ám ezt a birodalom egyik felében sem fogadták el. Helyét 1868. január 18-án Kuhn²³ veszi át, akinek vezetésével 1868. január 29-től fogva, a még John által javasolt módon, tizennyolc tagú tábornoki bizottság is tárgyalásokat kezd az új véderőtörvény tervezetéről.²⁴

Az 1867. évi magyar kiegyezési XII. törvénycikk ugyanis általánosságban szól csak a hadügyről: a 9. § kimondja, hogy a hadügy közös ügy, a 11. § pedig rögzíti, hogy a hadsereg egységes, és ennek kiegészítő része a magyar hadsereg. Az egész hadsereg vezérlete, vezénylete és belső szervezete uralkodói felségjog, míg a 12. § értelmében a magyar hadsereg újoncozása, elhelyezése és élelmezése a magyar törvényhozás, illetve kormányzat hatáskörébe tartozik.²⁵

Most a tábornoki bizottságnak kell állást foglalnia a hadsereg létszámáról, belső tagozódásáról. 800 000 fős hadilétszámot és 200 000 fős kiképzett tartalékot követelnek. A többség, Kuhn közös hadügyminiszter vezetésével, az egységes hadsereg fenntartása mellett foglal állást. Nagy vitát folytatnak a bizottság tagjai az önálló magyar honvédség és az ennek megfelelő osztrák Landwehr kérdésében. Többségük a honvéd- és Landwehr-alakulatokat az egységes német vezényleti nyelvű hadsereg stratégiai tartalékának, kiegészítő részének tekinti, s a magyar, illetve osztrák honvédelmi minisztériumnak a közös hadügyminisztériumhoz képest csak korlátozott jogkört kíván biztosítani, még békeidőben is. Ellenállás mutatkozik a honvédség és a Landwehr közvetlen sorozásával, valamint a honvédség magyar vezénylési nyelvvel szemben is.²⁶

Az udvar és a magyar uralkodó körök tárgyalásaival egyidőben az osztrák-német Alkotmánypárt, a ciszlajtániai kormánypárt is állást foglal a véderőtörvénytervezettel kapcsolatban. Központi szócsove nem vitatja az általános hadkötelezettség elvét, de a liberális alapelvek szerint a várható hadműveleteknek megfelelő minimális létszámú hadsereget kíván. Ezen az alapon elveti a közös melletti külön magyar hadsereg felállítását, különös tekintettel arra, hogy a dualizmus paritása felveti a nem Magyar Királysághoz tartozó területeken is a honvédséghez hasonló külön hadsereg (Landwehr) felállításának kérdését.²⁷

20 Akten der Militärkanzlei, Kriegsarchiv, Wien. (A továbbiakban — Militärkanzlei.) 82—3/20 ill. Separat-Faszikel 29/a. Wertheimer Ede: i. m. I. k. 408. o.

21 Taaffe, Eduard, gróf (1833—1895), aulikus földbirtokos, I. Ferenc József egyik tanuló- és játszótársa, fiatalon állami hivatalnok; 1863—1867: salzburgi tartománygyűlési elnök, 1867: felső-ausztriai helytartó. 1868. január 1. — 1870. január 15.: osztrák honvédelmi és közbiztonsági miniszter; 1868. január 1. — szeptember 25.: miniszterelnökhelyettes; 1868. szeptember 25. — 1869. április 17.: megbízott miniszterelnök; 1869. április 17. — 1870. január 15., majd 1879—1893: miniszterelnök.

22 Nachlaß Heller. Biographie des Erzherzogs Albrecht. B/679. Nr. 1. Kriegsarchiv, Wien.

23 Kuhn, Franz, báró (1817—1896), hivatásos katona, 1864: vezérőrnagy; 1866: altábornagy; 1873: tábornagyal. 1868. január 18. — 1874. június 14.: közös hadügyminiszter.

24 Wertheimer Ede: i. m. I. k. 415. és köv. o.

25 Magyar Törvénytar, 1836—1868. évi törvénycikkek. Budapest, 1896. 335. o.

26 Denkschrift über die Wehrgesetz-Vorlage. Militärkanzlei, 70/52. Der Kamerad, 1868. június 9.

27 NFP, 1868. január 16. M.

S miközben az erős hadsereget nagyhatalmi okokból kívánó uralkodó és a honvédsereget hatalmi és presztízsokokból követelő magyar kormánykörök nézetei a tárgyalások során egyre közelebb kerülnek, s ami 1868. március végére lényegében előzetes megállapadást eredményez, az osztrák kormány és az Alkotmánypárt ezzel egyre határozottabban szembekerül. Legélesebben Giskra²⁸ belügyminiszter lép fel, ezért I. Ferenc József 1868. április 8. és 10. között több ízben is audiencián fogadja, hogy megnyerje az előzetes megállapodásnak, sőt Deák is tárgyal vele e kérdésben.²⁹; valószínűleg sikertelenül, ahogyan arra az események további menetéből következtethetünk.

A véderő-törvénytervezet végső formába öntésére az uralkodó vezetésével 1868. április 18. és 29. között Budán megtartott nyolc konferencián kerül sor.³⁰ Az első két konferencián az uralkodón, Beust³¹ birodalmi kancelláron és közös külügyminiszteren, Kuhn közös hadügyminiszteren, Becke³² közös pénzügyminiszteren, Andrássy magyar miniszterelnökön és honvédelmi miniszteren, Festetich Györgyön, a király személye körüli magyar miniszteren, valamint Beck ezredes jegyzőkönyvvezetőn kívül az osztrák kormány nevében Taaffe miniszterelnök-helyettes és honvédelmi miniszter vesz részt.

Taaffe az első konferencián április 18-án elmondott felszólalásában kijelenti: „Veszélyt lát e kérdés megtárgyalásában és kétségbe vonja, hogy a birodalom itteni fele a hadsereget a tervezett nagyságban jóváhagyja, és ezt a legfőbb hadúr jogaiba való beavatkozásnak tartja. Különben ennél politikai kérdéseket is fontolóra kell venni, és részleteket közölni a hadseregről, amelyeknek nyilvánosságra hozása a jelen pillanatban talán nem egészen megfelelő. Végül azt is kétségesnek találja, hogy a bécsi Birodalmi Tanács a hadsereg ilyen magas létszámba a hadsereg egységének biztosítéka nélkül belemegy-e.”³³

Tegyük hozzá a Beck vezette jegyzőkönyv szavaihoz világosabban: Taaffe nem lát reális lehetőséget kompromisszumra a véderőtörvény kérdésében az udvar és az Alkotmánypárt között. Mivel szerinte alkotmányos-parlamentáris úton nem biztosított a törvénytervezet elfogadtatása, szívesebben látná az uralkodó bizalmasaként az ismételt oktrojálást. Ugyanakkor hangot ad az alkotmánypárti többségű osztrák kormány részéről a magyar honvédhadsereggel szemben mutatkozó ellenérzésnek is.

Az április 19-i második konferencián az Andrássy-tervezettel vitába szállva Taaffe azt fejtegeti, hogy a honvédsereg felállítása az egységes hadsereg megbontását jelentené, a magyar követelés teljesítése esetén ráadásul a birodalom másik felében is hasonló hadsereget kellene felállítani.³⁴ Ez pedig itt azonnal a liberálisokat mozgató pénzügyi kérdést vetné fel, s a közös hadsereg további

28 Giskra, Karl, Dr. (1820—1879); brünni ügyvéd, liberális politikus. 1848: Frankfurtban képviselő, Bécsben az Akadémiai Légiónak egyik szervezője. 1861-től a Birodalmi Tanács képviselője; 1867: a képviselőház elnöke; 1868—1870: osztrák belügyminiszter.

29 NFP, 1868. április 12.; M, április 15. A.

30 Konferenzen unter Allerhöchstem Vorsitz über das Wehrgesetz, Ofen, 13. — 29. April 1868. Akten der Militärkanzlei, Separat-Faszikel 29/a. Kriegsarchiv, Wien. (A továbbiakban — Konferenz.) Megjegyzés: A konferenciák jegyzőkönyveinek lényegi, elsősorban a magyar királyi honvédségre vonatkozó részeit közli Papp Tibor: Az Osztrák—Magyar Monarchia első véderő-törvény-tervezetét tárgyaló konferencia jegyzőkönyve. Hadtörténelmi Közlemények, 1968. 4. sz. 703—724. o.

31 Beust, Friedrich Ferdinand, báró (1809—1886), 1868-tól gróf, 1858—1866: a Szász Királyság miniszterelnöke. 1866. október 30. — 1867. december 24.: osztrák külügyminiszter; 1867. február 7. — december 30.: osztrák miniszterelnök; 1867. június 2. — 1871. november 8.: birodalmi kancellár; 1867. december 24. — 1871. november 8.: közös külügyminiszter.

32 Becke, Franz Karl, báró (1818—1870), állami hivatalnok, ismert pénzügyi szakember. 1865—1867: pénzügyminisztériumi osztályfőnök; 1867: megbízott pénzügyminiszter és kereskedelemügyi miniszter; 1867. december 24. — 1870. január 15.: közös pénzügyminiszter.

33 I. Konferenz, folio 9. Megjegyzés: Ezt és a további valamennyi idézetet a szerző fordította.

34 II. Konferenz, folio 1—3.

gyengítését eredményezné: „A költségeket a különböző tartományok költségvetésére kellene átruházni, és az adózó — akinek mindegy, hogy adóját Landwehr-kötélékekre vagy hadseregre fizeti, s aki egyáltalán nem akar magára vállalni semmiféle adónövekedést a hadikiadások számára — ezért a hadseregnél törésekre fog törekedni.”³⁵

Arra is rámutat Taaffe ezen a konferencián, milyen osztrák hatalmi tényezőknél kell ellenállással számolni: „A tervezet, ahogyan itt van, nem csak a miniszterkollégáknál, hanem a Birodalmi Tanácsnál is nagy nehézségeket keltene, és hogy ezeket elhárítsuk, változtatásokat kellene rajta végezni, amelyeknél csak a megegyezés elérését célzó legnagyobb készség hangsúlyozható.”³⁶

A következő események már arra mutatnak rá, mennyire nem veszi komolyan I. Ferenc József az adott időszak egyik legjelentősebb ciszlajtán politikai irányzatot, az osztrák-német liberális mozgalmat, az ezt megtestesítő Alkotmánypártot és a zömében e párt képviselőiből álló császári-királyi (osztrák) kormányt, az egész gyenge lábakon álló ciszlajtán alkotmányos-parlamentáris rendszert. Az előbbi politikai tényezők nélkül dönt ugyanis az udvar és a magyar kormány ebben az egész Osztrák—Magyar Monarchiát érintő kérdésben. A következő három konferencián, április 22-én, 23-án és 24-én, ennek megfelelően nem vesz részt az osztrák kormányt képviselő Taaffe miniszterelnök-helyettes és honvédelmi miniszter, vagy az osztrák kormány más tagja. Ugyanakkor jelentős előrehaladás következik be az udvar és a magyar kormány nézeteinek egyeztetésében.

Taaffe feladata Bécsben ezalatt láthatóan az osztrák kormány meggyőzése a törvénytervezet elfogadtatása érdekében, de nem sok sikerrel jár igyekezete. Az április 23-i negyedik konferencia jegyzőkönyve ezt így rögzíti: „Az ülés kezdetén Őfelsége felolvastatja Taaffe gróf, honvédelmi miniszter felterjesztését, amelyben Őfelsége tudomására hozza, hogy az általános hadkötelezettség elve a cs. kir. kormánynál még egyáltalán kérdéses, és hogy a bécsi minisztertanácson a tervezet tárgyalásába még egyáltalán nem mentek bele. Őfelsége felveti a kérdést, hogy a tervezetek tárgyalását folytassák-e vagy nem, és a konferencia úgy határoz: A tárgyalásokat befejezi, és a változásokkal ellátott átiratot intéz Bécsbe.”³⁷

A véderő-törvénytervezetet valóban meg is tárgyalják az osztrák kormány részvétele nélkül, s amikor az április 26-i hatodik konferencián megjelenik Karl Auersperg osztrák miniszterelnök, az uralkodó ezt az ülést így nyitja meg: „Auersperg herceg, miniszterelnök jelenléte alkalmat nyújt, hogy jelenlétében még egyszer megbeszéljük a véderőalkotmány fő vonásait, hogy öméltségét abba a helyzetbe hozzuk, hogy az itt elfogadott felfogással Bécsben is közreműködhessen a tárgyalásokon.”³⁸

Vagyis az udvar nem törődik az osztrák-német liberális aggodalmakkal, amikor a nagyhatalmi politikát szolgáló hadseregről van szó, és az osztrák miniszterelnök tevékenysége a közvetítésben merül ki. Közvetíti is a liberális többségű osztrák kormány nézetét: „Ami a hadsereg és a honvéd—Landwehr-kötélékek kérdését illeti, ki kell emelnie, hogy amennyire előtte ismeretes, a Birodalmi Tanácsban és a birodalom nyugati felének tartományaiban első-

35 II. Konferenz, folio 3.

36 II. Konferenz, folio 4.

37 IV. Konferenz, folio 1. Megjegyzés: Az erre az időre vonatkozó valamennyi osztrák minisztertanácsi jegyzőkönyv megsemmisült, így közelebbit a kormányon belüli tárgyalásokról nem tudunk.

38 VI. Konferenz, folio 1.

sorban a hadsereg kérdésének rögzítésére fektetnek különös súlyt, a honvéd-és Landwehr-kötelekeket csak másodsorban tárgyalják. Nem titkolhatja, hogy a négyévi sorszolgálati idő rögzítése nagy nehézségekbe fog ütközni, és hogy mindent meg fognak mozgatni, hogy ezt lehetőleg csökkentsek. A honvéd—Landwehr-kötelekek ugyancsak jelentős megfontolást fognak kelteni a fiatal haderő lekötése miatt, egész más szelleme lesz, hogyha idős, kiszolgált férfiakból áll, akik a katonás szellemet magukkal hozzák; ez nem fog a hadseregnek a honvéd—Landwehr-kötelekekhez való viszonyára sem befolyás nélkül maradni. A hadiállomány létszámának megállapítása várhatóan nem fog nagyobb nehézségekbe ütközni, ha a Monarchia külpolitikai helyzetének és tekintélyének figyelembe vételével határozzák meg. A megváltás kívánságát is felvetik, vagy legalább az önként teljesítendő szolgálati időt vagy a helyettesállítást.”³⁹

A továbbiakban Karl Auersperg osztrák miniszterelnök ezen az ülésen még egy liberális követelést is megemlít. „Rámutat, hogy a birodalmi gyűlésben⁴⁰ az a törekvés, hogy a hadsereg költségvetését tovább csökkentsek, sőt hogy egészen hatvan millióra szállítsák le, akkor azután kérdéses, hogyan tartható még fenn a magas békeleltetés.”⁴¹

A ciszlajtániai osztrák-német kormánypart és az udvar közti konfliktus súlyossága jobban érzékelhető az uralkodó álláspontjának ismeretében: maradéktalanul következetes általános hadkötelezettség, évi nyolcvanmillió forintos hadügyi költségvetés, 800 000 fős hadilétszám, 4 évi sorszolgálat, 6 évi tartalékos szolgálat, az újonclétszám ennek megfelelő, tíz évre előre való megállapítása. A magyar kormány törekvése a honvédhadseregre pedig együtt jár a ciszlajtán Landwehr-kötelekek felállításával, ez a birodalom két felében újabb 200 000 fő fegyverest jelent.⁴²

Mindez valóban jelentős gazdasági megterhelést eredményezne, ezért az osztrák-német liberális Alkotmánypart jótányit sem enged, élesen fellép a fenti alapelvekkel szemben. Nem enged azonban az uralkodó sem, aki e kérdésben most már nemcsak az udvari part teljes támogatását élvezi, hanem a magyar kormányt és lényegében a magyar kormánypartét is. Jól mutatja ezt a hatodik konferencia határozata: „Elhatározzák, hogy Auersperg herceg, miniszterelnök holnap Bécsben kormánytanácskozást tartson, és amint létrejön a megegyezés a véderőtörvény alapelveiről, Taaffe gróf, miniszter haladéktalanul Budára utazzon, hogy a zárótanácskozásokon részt vegyen.”⁴³ S hogy mennyire nem szándékozik figyelembe venni az uralkodó az osztrák kormány álláspontját, bizonyítja, ismét úgy folytatódik a részletek megtárgyalása, hogy az április 28-i hetedik konferencián nem vesz részt az osztrák kormány képviselője.

A nyolcadik ülésen, április 29-én, azután ismét megjelenik Karl Auersperg osztrák miniszterelnök és kíséretében Taaffe miniszterelnök-helyettes és honvédelmi miniszter. Utóbbi ismerteti az osztrák kormány határozatát, amely az udvar és a magyar kormány megállapodásának leglényegesebb pontjait illetően a tagadás szellemét sugározza. Nem fogadja el ugyanis a javasolt sorszolgálati időt, a tíz évre szóló újonclétszám-megállapítást, továbbra is ragaszkodik az önkéntes szolgálathoz és a helyettesállításhoz, a sorszolgálatra való

39 VI. Konferenz, folio 4.

40 Megjegyzés: Itt valószínűleg szóbotlás történt: Reichstag — Reichsrat. Értelemszerűen csak a Birodalmi Tanácsról lehet szó.

41 VI. Konferenz, folio 10.

42 I. Konferenz, mellékletek.

43 VI. Konferenz, folio 21.

behívásnál a 17 éves kor helyett a 20 éves kor mellett áll ki — hogy csak néhányat emeljünk ki. Az uralkodó ezeket a módosításokat sorra elveti. Ennek megfelelően a konferencia saját eredeti megállapodását szavazza meg, majd elhangzik az uralkodói parancs, hogy ez alapján öntsék végső megfogalmazásba a véderő-törvénytervezetet.⁴⁴

A korabeli közvélemény számára I. Ferenc Józsefnek az első konferencián bevezetőként és az utolsó konferencián zárásként hangsúlyozott intelme szerint⁴⁵ semmi nem szivárog ki a Budán tartott konferenciákról, de az udvar és az Alkotmánypárt közötti nézeteltérés jól ismert. Az osztrák kormány május 2-i üléséről szóló beszámolóban például ott áll ez a két mondat a központi liberális sajtóorgánumban: „A pénzügyi előterjesztések mellett a véderő kérdése áll az érdeklődés előterében. A magyar kormánnyal folytatott tárgyalások — ahogyan jelentik — befejeződtek, a ciszlajtán kormány kebelében azonban még nem jutott eddig a kérdés, és több oldalról egybehangzóan mondják nekünk, hogy a tárgyalás nagy és messzemenő nehézségbe ütközik.”⁴⁶

Az udvar és az osztrák kormány ellentétére jellemző fényt vet az uralkodónak Beust birodalmi kancellárhoz és közös külügyminiszterhez intézett saját kezű levele, amelyben — miközben mellékel egy, a Pester Lloyd-ban jelent és a véderő-törvénytervezettel foglalkozó cikket, amelyet állítólag Giskra osztrák belügyminiszter ajánlott a lapnak — a következőket írja: „Kivánatos volna, hogy a bécsi miniszterek megelégedjenek azzal, hogy a bécsi újságokat az Én szándékaim és a birodalmi kormány szándékai ellen heccelik, és ne terjesszék ki áskálódásaikat a Lajtán túlra egy olyan kérdésben, amelyben a császár és a magyar kormány egységes.”⁴⁷

A másik oldalról Plener⁴⁸ osztrák kereskedelemügyi miniszter egyik levele mutat rá az ellentétre: „A jelenlegi pillanatban egyébként az egész kormány válságban van, mégpedig a véderőtörvény miatt. A császár hosszabb szolgálati időt, semmiféle helyettesállítást, tíz évre 800 000 fős hadilétszámot kíván, ami évi 75 milliós hadikiadást követelne, és az évi költségvetési jogból előzetes döntést kívánna. Mi rövidebb szolgálati idő mellett vagyunk: 3 év sorsszolgálat, 5 év tartalékosszolgálat, 2 év honvéd—Landwehr-szolgálat. A hadügyminiszter 5 év sorsszolgálatot igényelt — a helyettesítést ejteni akarjuk. A legvitatottabb pont azonban a hadilétszám. A magyar miniszterek magasabb hadilétszám mellett vannak, éppen ezáltal akarják a honvédünnepelések elkerülése céljából az Össz-Ausztriában 200 000 (ebből Magyarországon 85 000) főre korlátozott honvéd—Landwehr-hadsereg felduzzasztását megakadályozni. Nekünk azonban a körmünkre ég e költségvetési tétel, mivel mind ebből 70⁰/₀-ot mi és a magyarok csak 30⁰/₀-ot viselnek.”⁴⁹ Ebből a levélből az is világossá válik, hogy eltérés, méghozzá lényeges eltérés van az osztrák-német és a magyar liberálisok felfogásában is a véderőtörvény tekintetében.

A közvetítést Beust birodalmi kancellár és közös külügyminiszter vállalja, de Karl Auersperg osztrák miniszterelnök segítségére is szüksége van. Ezért

44 VIII. Konferenz, folio 1—18.

45 I. Konferenz, folio 1., VIII. Konferenz, folio 18.

46 NFP, 1868. május 3. M.

47 Kaiser Franz Joseph an Beust, Buda, 1868. május 11. Politisches Archiv des Ministerium des Außern, Interna, Vorträge und Allerhöchste Handschreiben, Karton 53. HHStA.

48 Plener, Ignaz, Dr. (1810—1908), szabadelvű bürokrata, ismert pénzügyi szakember. 1867—1873: a Birodalmi Tanács képviselője; 1873-tól az urak háza tagja. 1860—1865: pénzügyminiszter; 1868—1870: kereskedelemügyi miniszter.

49 Ignaz von Plener an seinen Sohn, 1868. május 24. Nachlaß Plener, Karton 6., folio 63. HHStA. Közli: Molisch, Paul: Briefe zur deutschen Politik in Österreich 1848—1918. Wien—Leipzig, 1934. 48. o.

az uralkodót arra kéri, gyakoroljon közvetlen hatást a ciszlajtán miniszterelnökre a törvénytervezet elfogadása érdekében.⁵⁰ Elképzelhető az uralkodó bizalmából miniszterelnökké lett szabadelvű arisztokrata nehéz helyzete a hozzá eszmeileg közel álló liberális miniszterkollégáival szemben. Talán éppen ez adja az első ösztönzést korai lemondására.

Az 1868. áprilisi konferenciánkon megfogalmazódott véderő-törvénytervezet a magyar kormány a magáénak tekinti⁵¹ és június 27-én siet betérjeszteni azt az országgyűlésnek. A törvénytervezet ugyanis végül is tartalmazza egyebek mellett a 82 gyalogszázalóaljból és 32 lovasszázadból álló, közvetlen sorozású, magyar vezényleti nyelvű honvédhadsereg felállítását, még ha ez korlátozott létszámú, fegyverzetű, hatáskörű, feladatú és a közös hadsereg kiegészítő része is. A magyar országgyűlésnek csak néhány napi vitára van szüksége július végén, augusztus elején. Egyelőre lemond a tüzérség és a műszaki csapatok követeléséről; augusztus 8-án lényegi változtatás nélkül elfogadja a kormányelőterjesztést.⁵²

Nem ilyen egyszerű a helyzete az osztrák kormánynak a véderő-törvénytervezet előterjesztését illetően, hiszen ezt az udvar e kormánnyal szemben oktrojálta. Ennek ellenére a magyar kormányhoz hasonlóan még a Birodalmi Tanács nyári szünete előtt benyújtja a törvénytervezetet alkotmányos tárgyalásra. Ausztriában továbbra is nagy az ellenállás ezzel szemben. A politikai élet őszi megelevenedésekor, a Birodalmi Tanács ülészakának 1868. október 17-i megnyitását követően, azonnal megkezdí üléseit a képviselőház honvédelmi bizottsága, és a napirenden a véderőtörvény benyújtott tervezete van. A hangulatra azonban egyrészt Rechbauernek⁵³ — az Alkotmánypárt autonómista szárnya vezérének — a milíciarendszer bevezetésére tett indítványa, másrészt a magas hadilétszámmal kapcsolatos gazdasági aggodalom nyomja rá bélyegét.⁵⁴

Október 26-án Beust birodalmi kancellár és közös külügyminiszter szükségét érzi, hogy részletes külpolitikai helyzetképet fessen a képviselőház honvédelmi bizottságában, és ezzel igyekezzen rábírní a liberális képviselőket a kormányelőterjesztés elfogadására, de igyekezete nem jár átütő sikerrel.⁵⁵ Ezután az udvari körök képviseletében Beck ezredes, a katonai kabinetiroda vezetője és Horst⁵⁶ alezredes, a közös hadügyminisztérium II. (szervezési) ügyosztályának vezetője, a véderő-törvénytervezet egyik megfogalmazója igyekszik megnyerní az alkotmánypárti képviselőket a kormányelőterjesztésnek.⁵⁷

Miután ez sem biztat jelentős eredménnyel, az udvar nyomására Taaffe ügyvivő miniszterelnök, aki Karl Auersperg 1868. június 24-i lemondását követően a kormány élén áll, a képviselőház honvédelmi bizottságában november 3-án kijelenti: Ha a delegációk november 12-re tervezett összehívásáig nem fogadja el a képviselőház a véderőtörvényt, a kormány aligha tudja tartani helyzetét. Ehhez Berger⁵⁸ tárcanélküli miniszter világosabban hozzáteszi:

50 Vortrag, Beust an den Kaiser, 1868. május 12. Militärkanzlei, Separat-Faszikel 29/b.

51 *Andrássy Gyula*: Promemoria hinsichtlich der Wehrfrage, Buda, 1868. június 17. Andrássy levéltár. Közli: *Wertheimer* Ede: i. m. I. k. 430. o.

52 *Wertheimer* Ede: i. m. I. k. 427. és köv. o.

53 Rechbauer, Karl, Dr. (1815–1898), stájerországi ügyvéd, ismert liberális politikus. 1848: a stájer tartománygyűlés képviselője. 1861-től a Birodalmi Tanács képviselőházának tagja.

54 NFP, 1868. okt. 20. M.

55 NFP, 1868. okt. 27. A, okt. 28. M.

56 Horst, Julius, báró (1829–1904), hivatásos katona. Ezredessé, majd vezérőrnaggyá előléptetve. 1871. november 25.–1880. június 26. osztrák honvédelmi miniszter.

57 *Wertheimer* Ede: i. m. I. k. 442. o.

58 Berger, Johann Nepomuk, Dr. (1816–1870), morvaországi ügyvéd, liberális politikus. 1848: Frankfurtban képviselő. 1863-tól a Birodalmi Tanács képviselőházának tagja. 1868–1870: tárcanélküli osztrák miniszter, kormányzóvivő feladattal.

Fel kell vetniük a bizalmi kérdést, ha addig nem fogadja el a képviselőház a kormányelőterjesztést. Az udvar nyílt ultimátuma ellen az alkotmánypárti képviselők nevében Schindler⁵⁹ csupán az időszűke miatt tiltakozik. Erre Taaffe ígéretet tesz, hogy kéri az uralkodót a delegációs ülészek kezdetének néhány nappal való elhalasztására.⁶⁰

Másnap a vezető alkotmánypárti lap a lényegre tapint rá az eseményt kommentálva: „Majdnem úgy tűnik, mintha a kormány a koronával szemben kötelezettséget vállalt volna, hogy keresztülviszi a véderőtörvény tervezetét, vagy mintha a kormány előre látná, hogy a korona megvonja a bizalmat azoktól a miniszterektől, akik képtelennek mutatkoztak, hogy a törvénytervezetet a kitűzött határidőn belül parlamentáris úton elintéztessék”.⁶¹ Az osztrák kormány aulikus kisebbségére bizonyára az előbbi, a liberális többségre pedig az utóbbi feltételezés az érvényes.

A nagy nyomás hatására mindenesetre a Birodalmi Tanács képviselőházának honvédelmi bizottsága meggyorsítja munkáját, s nagyobb része — ahogyan Schindler november 3-i felszólalása már sejteni engedte — többségi indítványában már november 6-án enged a kényszerhelyzetnek.⁶² Ez a többség immár lényegében változtatás nélkül elfogadja a kormányelőterjesztést, amely nem más, mint az udvar és a magyar kormány tárgyalása során kikristályosodott és a magyar országgyűlés mindkét házában már elfogadott 1868. évi XL., XLI. és XLII. törvénycikk. A Rechbauer nevével fémjelzett kisebbségi indítványban a honvédelmi bizottság következetesebb tagjai továbbra is kiállnak az udvar által végül is jóváhagyott 3 évi sorszolgálat helyett a 2 évi mellett. A 800 000 fős hadilétszám helyett 600 000 főt indítványoznak, végül pedig 10 év helyett 6 évre javasolják azt elfogadni.⁶³

A képviselőház honvédelmi bizottságában keresztülhajtott kormányelőterjesztés még nem biztosítéka a képviselőházi alkotmánypárti többség megnyerésének, ezért sor kerül az egyesült liberális frakciók november 6-i tanácskozására, ahol a többség már hajlik a kormányelőterjesztés elfogadására.⁶⁴ A november 9-i újabb konferencián már szinte valamennyi alkotmánypárti képviselő jelen van, megjelenik továbbá az osztrák kormányból Taaffe megbízott miniszterelnök és honvédelmi miniszter, Giskra belügyminiszter, Plener kereskedelemügyi miniszter és Berger tárcanélküli miniszter is. A kormányelőterjesztés védelmét a véleményét eddigre gyökeresen megváltoztató Giskra belügyminiszter vállalja magára, s az alkotmánypárti képviselők előtt is felveti a bizalmi kérdést. Hangsúlyozza, hogy a kormány nem vállalhatja a felelősséget a kialakulandó belpolitikai helyzetért sem, ha a képviselőház megtagadná támogatását.⁶⁵ Döntéshozatalra nem kerül sor, de a fenyegető belpolitikai helyzetre való hivatkozás megteszi a magáét.

Jól mutatja ezt a november 10. és 13. között napi két ülés megtartásával meggyorsított képviselőházi vita, amelynek bevezetőjeként a kormány bejelenteti, hogy az uralkodó a delegációk ülészekének összehívását az alkotmánypárti kívánságnak megfelelően november 16-ra halasztotta.⁶⁶ Maga a vita a ki-

59 Schindler, Julius Alexander, Dr. (1818—1885), alsó-ausztriai ügyész és szépíró. 1848-as liberális politikus. 1861—1870: a Birodalmi Tanács képviselőházának tagja.

60 NFP, 1868. november 4. A.

61 NFP, 1868. november 5. M.

62 NFP, 1868. november 6. A.

63 Bericht des Ausschusses über das Wehrgesetz. (Reichsrat, Abgeordnetenhaus.) Militärkanzlei, Separat-Faszikel 29/b.

64 NFP, 1868. november 7. A.

65 NFP, 1868. november 10. M.

66 NFP, 1868. november 10. A.

sebbségi indítvány támogatóinak felszólalásai jegyében zajlik le. Ezek a képviselők egymással vetélkedve hangsúlyozzák a Birodalmi Tanácsban képviselt országok és tartományok súlyos gazdasági-pénzügyi helyzetét, és a takarékoság nevében érvelnek indítványuk mellett. A kormányelőterjesztés védelmét az alkotmánypárti többség átengedi a képviselőként jelen levő Beust birodalmi kancellárnak és közös külügyminiszternek, valamint az osztrák kormány tagjainak, akik közül Berger, Giskra és Taaffe szólal fel. Az előterjesztés sorsa most már egy percig sem kérdéses; végül harmadik olvasásban a képviselőház 118:29 arányban fogadja el a véderőtörvény tervezetét.⁶⁷

Az urak háza — a Birodalmi Tanács felsőháza — november 27-én és 28-án tárgyalja az oda került képviselőházi határozatot és szintén érdemi vita nélkül fogadja el a kormányelőterjesztést.⁶⁸ A véderőtörvény szentesítésére december 5-én kerül sor, s az ezzel hatályba lép.⁶⁹

Az Osztrák—Magyar Monarchia új véderőtörvénye az általános hadkötelezettség alapján 1 000 000 fős hadilétszámmal számol, amelyből 800 000 fő a közös hadseregben, 115 000 fő az osztrák Landwehr-ben és 85 000 fő a magyar honvédhadseregben szolgál. Ennek megfelelően a tíz évre előre megállapított évi újonckontingens mintegy 100 000 főt tesz ki. Ebből 78 000 fő a közös, 11 000 fő a Landwehr- és honvédhadseregnek jut, míg mintegy 11 000 fő felesleg a közös hadsereg tartalékát képezi.

A hadkötelezettség 20 éves kortól vonatkozik a férfilakosságra, ideje 10 év (3 év sorszolgálat és 7 év tartalékoszolgálat). Az uralkodó által kinevezett külön főparancsnok áll a közös, Landwehr és a honvédhadsereg élén. A Monarchia hű tükörképeként mindhárom az uralkodóház főhercege.

Hadművelési és más fontos kérdésekben a közös hadügyminisztérium az illetékes, minden vonatkozásban alárendeltségébe tartozik az első vonalnak minősülő teljes közös hadsereg. Az osztrák és a magyar honvédelmi minisztérium fennhatósága a második vonalbeli Landwehr- és honvédhadsereg adminisztratív irányítására és az ebből fakadó katonai közigazgatásra terjed ki. Szót érdemel még, hogy harmadik vonalnak a törvény még osztrák Landsturm-ról, illetve magyar népfőlkéletről is intézkedik. E vonatkozásban azonban még csak rendszeres katonai nyilvántartást sem vezetnek be, hanem csak háború esetén kell ezeknek az önkéntes köteleknek a pótlást jelenteniük.

Egyelőre változatlan marad a közös hadsereg hadosztályszervezése, és továbbra is a területi katonai parancsnokságok a hadkiegészítési területek katonai közigazgatási szervei. A Landwehr- és a honvédhadsereg számára ezek mellett zászlóaljjárásokból álló hadkerületeket szerveznek. A Landwehrt és a honvédhadsereget nem szervezik magasabb harcászati kötelekbe, a mozgósítási tervekben azonban dandárokra összevonva szerepelnek.

Az 1866-ban rendszeresített modernebb fegyverek mennyiségét növelik. A Landwehrre és a honvédhadseregére is kiterjesztve érvényben tartják az ezzel együtt még 1866-ban bevezetett új, a kor követelményeinek megfelelni igyekvő szabályzatokat. Ugyanakkor megkezdik a két honvédelmi minisztérium megszervezését és az osztrák Landwehr- és a magyar honvédkötelek felállítását.

Mindezzel az Osztrák—Magyar Monarchia jelentős lépést tesz a hadügy területén, hogy az uralkodó körök nagyhatalmi törekvéseinek érvényesítése cél-

67 Sten. Prot. AH. 4412. és köv. o. NFP, 1868. november 15. M.

68 Sten. Prot. HH. 1830. és köv. o.

69 1868. évi 41., 42. és 43. törvénycikk, Wiener Zeitung, 1868. december 8.

jaból felzárkózzon a korszerű hadsereggel rendelkező európai államokhoz. Számos vonatkozásban azonban ismét csak felemás intézkedésekre kerül sor, és ez indokolja az elkövetkező évek további reformjait.

*

A véderő-törvénytervezet létrejötte és a birodalom mindkét felében hatályos törvénnyé válása jellemzően világítja meg a tényleges hatalmi viszonyokat a ciszlajtán területeken. Rámutat az alkotmányos-parlamentáris rendszer gyengeségeire, az uralkodó — akit nem köt alkotmányos eskü — abszolutisztikus fellépésének lehetőségére, az osztrák-német liberális nagypolgárság pártjának és kormányának a politikai hatalomból való részesedés érdekében történő, udvar előtti ismételt megalkuváskészségére.

A véderő-törvénytervezet birodalmi tanácsbeli tárgyalása ugyanakkor az osztrák belpolitikai életben azzal a következménnyel jár, hogy a különböző liberális frakciók 1868. őszi egységes Alkotmánypártja — amely a 203 tagú képviselőház 118 fős többségével rendelkezik, és a kormány támaszát jelenti —, alig néhány hetes parlamenti küzdelem után ismét kezd szétesni. Egyelőre a zömében alpokbeli tartományokból származó, Rechbauer vezette 20 fős autonómista csoportosulás került szembe a többség megalkuvó döntésével.

A liberális színvetű osztrák kormány mindenestre már az alkotmánypárti többség maga mögé — illetve az udvar rákényszerített döntése mögé — állításával is sikert könyvelhet el, mert egyelőre ismét rendelkezik az udvar, főleg az uralkodó bizalmával. Ezt az 1868. november 14-i kormányülésem I. Ferenc József személyesen fogalmazza meg a véderő-törvénytervezet képviselőházi elfogadása fölötti meglegedettségében.⁷⁰

Másrészről azonban további következménye is van a véderő-törvénytervezet birodalmi tanácsbeli vitájának. A kormány egysége is újabb törést szenved. Karl Auersperg miniszterelnök korábbi lemondása után most Herbst⁷¹ igazságügyminiszter, a legtekintélyesebb liberális politikus is bejelenti a kormányból való kilépését.⁷² A képviselőházi alkotmánypárti kisebbséggel ért ugyanis egyet, és nemcsak hangsúlyozza a véderőtörvény elleni állásfoglalását, hanem ennek nyomatékot is kíván adni lemondásával. Az osztrák kormány többi alkotmánypárti tagja ennek ellenére egyelőre mégis rá tudja venni lemondása visszavonására.⁷³

Végül így a véderőtörvénnyel kapcsolatos kormányzati válság látszólag minden vonatkozásban megoldódik az Osztrák—Magyar Monarchia osztrák felében. A kül- és belpolitikai helyzetre tekintettel nem következik be egyelőre szakítás az udvar és az osztrák-német nagypolgárság között. Elhárul az osztrák kormányon belüli konfliktus is, és az Alkotmánypárt zöme továbbra is felsorakozik még e mögött az alkotmánypárti többségű kormány mögött annak ellenére, hogy élén — a szabadelvű Karl Auersperg lemondását követően — immár az uralkodó bizalmasa, az aulikus Taaffe áll.

Az osztrák kormány bukását eredményező kérdéssé a továbbiakban a decentralizációs mozgalmakkal szembeni állásfoglalás válik. Míg az Alkotmánypárt és az e pártot képviselő osztrák miniszterek az alkotmányos ciszlajtán

70 Ministerratsprotokolle, 145. ülés, 1868. november 14.

71 Herbst, Eduard, Dr. (1820—1892), prágai jogászprofesszor, nagytekintélyű liberális politikus. 1861-től a Birodalmi Tanács képviselője, 1868—1870: osztrák igazságügy-miniszter. 1871—1884: a képviselőházi alkotmánypárti politikusok egyik vezérégyénisége.

72 Sandler, Samuel: i. m. 66. o.

73 NFP, 1868. december 13. M.

centralizmus talaján minden koncessziót elutasítanak, az udvar puhatólózó tárgyalásokra szánja el magát, és ezt az aulikus osztrák miniszterek is támogatják. Ez 1869-ben az osztrák kormány kettészakadásához, az udvar és az Alkotmánypárt ismételt összeütközéséhez vezet.

Kül- és belpolitikai megfontolásokból ugyan hajlandó az uralkodó 1870. február 1-én még Hasner⁷⁴ tisztán liberális összetételű kormányának a kinevezésére is az aulikus miniszterek felmentését követően, azonban csak a cseh és a lengyel decentralizációs mozgalmakkal való megegyezést célzó program alapján. A megvalósítás módját illetően sem az osztrák kormány, sem az Alkotmánypárt nem képvisel egységes álláspontot. Ciszlajtánia lakosságának többségével ugyanakkor egyelőre nem képes elismertetni ez a politikai irányzat az alkotmányos kétközpontú birodalmi centralizáció politikáját és az osztrák-németség társadalmi-politikai uralmát. Ehhez járul még, hogy az eddigi konfliktusok — így a véderőtörvénnyel való szembenállás — eredményeként az Alkotmánypárt az udvar bizalmát sem képes maradandóan megnyerni.

Mivel az eddigi kormánypárt nem tudja biztosítani a rendezett belpolitikai helyzetet, a nemzetközi helyzet alakulását figyelembe véve a Hasner-kormányt 1870. április 4-én felmenti az uralkodó, és a más politikai erőkhöz való fordulást határozza el. Így az alkotmánypárti kormány bukásában — bár nem közvetlenül — mégis, a korábbi belpolitikai válságok sorában, jelentős szerepe van az udvar részéről abszolút jelleggel irányított hadügyi politikával szembeni osztrák-német liberális ellenállásnak is.

Йожеф Захар

НЕКОТОРЫЕ АВСТРИЙСКИЕ АСПЕКТЫ ЗАКОНА АВСТРО-ВЕНГЕРСКОЙ МОНАРХИИ 1868 ГОДА О СОЗДАНИИ ВООРУЖЕННЫХ СИЛ

Резюме

Параллельно с «Соглашением 1867» на австрийской территории Австро-Венгерской монархии была создана конституционно-парламентарная система, что сделало возможным ускорение капиталистического развития. Реальный компромисс императорского двора и либеральной крупной буржуазии в то же время предоставил возможность и для дальнейшего сохранения многих остатков феодализма и абсолютизма. Этот факт с самого начала привел к столкновению императора с либерально настроенным правительством.

В 1868 году самой серьезной причиной кризиса австрийского правительства был проект закона о вооруженных силах. После проигранной прусско-австрийской войны 1866 года выявилась настоятельная необходимость модернизировать несовершенную систему организации и укомплектования армии. Это стремился осуществить уже и закон о вооруженных силах, вынужденно принятый 28 декабря 1866 года. В результате «соглашения 1867 года» император был вынужден его аннулировать. Новый проект закона о вооруженных силах сформировался в ходе переговоров двора и венгерского правительства. Императорский двор, руководствуясь своими великодержавными инстинктами, хотел создать сильную армию, а венгерское правительство по своим связанным с властью и престижем соображениям требовало создания отдельной гонведской армии. Правящая австрийская конституционная партия, и в том числе и правительство Австрии, выступили против этих обоих соображений. Таким образом окончательное формирование закона о вооруженных силах произошло на восьми конференциях, проведенных под руководством монарха в период с 18 по 29 апреля 1868 года в Буде, без существенного учас-

⁷⁴ Hasner, Leopold, Dr. (1818—1891), прágai jogászprofesszor, majd állami hivatalnok, ismert liberális politikus. 1861-től a Birodalmi Tanács képviselője; 1864—1865: a képviselőház alelnöke; 1867-től az urak háza tagja. 1868—1870: osztrák oktatásügyi és kultuszminiszter; 1870. február 1.—április 4.: miniszterelnök.

тия, но при энергичном противодействии австрийского правительства. Правительство Австрии, соответственно либеральным основным принципам, выступило за понижение военных расходов, за сокращение срока службы в армии и уменьшение численного состава армии, и возражало против формирования гонведской армии, означавшей вторую линию, так как это выдвинуло вопрос о необходимости организации австрийского ландвера, принимая во внимание паритет дуализма.

В соответствии с фактическими державными отношениями, под нажимом двора австрийское правительство в конце концов вынуждено было отказаться от своей позиции. Осенью 1868 года императорский двор сумел сломить сопротивление большинства Конституционной партии, пригрозив кошмаром правительственного кризиса, и Имперский Совет также принял новый закон о вооруженных силах. Все это характерно осветило несовершенство австрийской конституционно-парламентской системы, возможность абсолютистского выступления монарха и слабость австро-германской либеральной крупной буржуазии.

József Zachar

EINIGE ÖSTERREICHISCHE ASPEKTE DES WEHRGESETZES
DER ÖSTERREICHISCH—UNGARISCHEN MONARCHIE V. J. 1868

Resümee

Paralell mit dem Ausgleich kam es in den österreichischen Gebieten der Österreichisch—Ungarischen Monarchie im Jahre 1867 zum Ausbau eines konstitutionell-parlamentarischen Systems und dies erleichterte die Beschleunigung der kapitalistischen Entwicklung. Der reale Kompromiß des Hofes und der liberalen Großbourgeoisie gab jedoch gleichzeitig die Möglichkeit zum Weiterleben zahlreicher feudaler und absolutistischer Überreste. Diese Tatsache brachte von Anfang an Zusammenstöße zwischen dem Herrscher und der Liberal gefärbten Regierung mit sich.

Im Jahre 1868 war der Grund der schwierigsten österreichischen Regierungskrise der Wehrgesetzenwurf. Nach der Niederlage im preußisch-österreichischen Krieg von 1866 ist eine Modernisierung des überholten Ergänzungs- und Organisationssystems der Wehrmacht unumgänglich notwendig geworden. Dies sollte schon das oktroyierte Wehrgesetz vom 28. Dezember 1866 verwirklichen. Als Folge des Ausgleichs mußte der Herrscher dasselbe jedoch zurücknehmen. Der neue Wehrgesetzenwurf hat im Laufe der Verhandlungen zwischen dem Hofe und der ungarischen Regierung seine Form angenommen. Der Hof wünschte aus Großmachtsgründen eine starke Armee, die ungarische Regierung aus Macht- und Prestigeüberlegungen eine separate Honvéd-Armee. Die regierende österreichische Verfassungspartei, und so auch die österreichische Regierung sind gegen beide Überlegungen aufgetreten. So kam die endgültige Formulierung des Wehrgesetzes auf den unter dem Vorsitz des Herrschers in Buda (Ofen) zwischen dem 18. und 29. April 1868 abgehaltenen 8 Konferenzen zustande; an diesen war die österreichische Regierung meritorisch nicht beteiligt und stand dem Entwurf ablehnend gegenüber. Die österreichische Regierung war — ihren liberalen Grundsätzen entsprechend — für ein niedrigeres Wehrbudget, eine kürzere Dienstzeit und damit für einen niedrigeren Präsenzstand und gegen die Aufstellung der die zweite Linie bedeutenden Honvédarmerie, denn diese hat — mit Rücksicht auf die Parität im Dualismus — die Notwendigkeit der Organisierung der österreichischen Landwehr aufgeworfen.

Den bestehenden Machtverhältnissen entsprechend war die österreichische Regierung schließlich auf Grund des vom Hof ausgeübten Druckes genötigt ihren Standpunkt aufzugeben. Im Herbst 1868 konnte der Hof — das Gespenst einer Regierungskrise an die Wand malend — auch den Widerstand der Mehrheit der Verfassungspartei brechen, und so hat auch der Reichsrat das neue Wehrgesetz angenommen. All dies beleuchtete charakteristisch die Unvollkommenheit des konstitutionell-parlamentarischen Systems, die Möglichkeit eines absolutistischen Auftretens des Herrschers und die Schwäche der deutschösterreichischen liberalen Großbourgeoisie.